

SZÉLJEGYZETEK EGY KIÁLLÍTÁS MARGÓJÁRA. Megjegyzések a kora középkori lamellás páncélokhoz

MAJOR PÉTER¹ – GULYÁS BENCE²

Magyar Régészet 12. évf. (2023) 4. szám, pp. 30–38. <https://doi.org/10.36245/mr.2023.4.4>

Nagy feladatra vállalkozott a bonni LVR-Landesmuseum csapata 2021-ben, amikor elkezdték a „Das Leben des BODI: Eine Forschungsreise ins frühe Mittelalter” (BODI élete: Kutatóút a kora középkorba) című kiállítás tervezését, amit egy kiemelkedő leletanyaggal rendelkező temetkezés köré építettek fel. A 2023 márciusában megnyílt kiállítás központi témája a kora középkori elit reprezentációja, illetve az ehhez kapcsolható temetkezések és tárgyak (1. kép). Ezek közé tartoznak a fémlemezekből (lamellákból) készített páncélok, amelyek Európa különböző részein a korszak számos temetkezésében előfordulnak. Hasonló páncélok az avar kori emléktanyagban is megtalálhatók; közülük is kiemelkedik a 2019-ben Derecske-Bikás-dűlő lelőhelyen talált sír lelete. A kiállításnak a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található, Kölked-Feketekapu B és Kiskörös-Vágóhid lelőhelyekről előkerült páncélrészletek is részét képezik. Írásunk röviden összefoglalja a lamellás páncélok temetkezési szokásokban betöltött szerepének rövid kutatástörténetét és értelmezésük lehetőségeit.

1. kép. A kiállítás belső tere
(fotó: J. Vogel, ©LVR Landesmuseum Bonn)

Kulcsszavak: Bislich, Kárpát-medence, avar kor, lamellás páncélok

Bislich (ma Wesel-Bislich, Észak-Rajna-Vesztfália, Németország) község területén 1972 és 1974 között egy több száz sírt számláló, meroving-kori temető került feltárássra. A 39. számú temetkezés nagyméretű, nyugat-kelet tájolású foltként jelentkezett a felszínen. Az elhunytat a megfigyelt elszíneződés alapján egy 3,1 méter hosszú, 1,4 méter széles, ácsolt sírkamrába helyezték. A sírból a nagyfokú bolygatottság ellenére is kiemelkedő leletegyüttes látott napvilágot: almandinberakással díszített ezüst spatha tokveretek (2. kép 1), I. Iustinianus (Kr. u. 527–565) Konstantinápolyban vert arany solidusa (2. kép 3), lószerszámzat elemei (vascsat és verettöredékek), valamint pajzshoz tartozó aranyveret- és díszgomb-töredékek (2. kép 5). Külön kiemelendő a több száz egész és töredékes lamellából álló páncél, amit az elhunyt lábához helyeztek (2. kép 2). A leletegyüttes másik vezérlelete egy arany pecsétgyűrű, amire a „BODI” személynevet vésték (2. kép 4) (JANNSEN 1990–1991, 80–82; NIEVELER 2023).

A kiállítást megelőző konferencia kapcsán két fő témakört határoztak meg a szervezők, Elke Nieveler, Michael Schmauder és Thorsten Valk: a pecsétgyűrű kapcsán a nyugat-európai feliratos tárgyakkal, valamint a páncéllelet kapcsán a nyugat- és közép-európai, védőfegyverekkel (elsősorban lamellás páncéllal) temetkező elit bemutatását (NIEVELER, SCHMAUDER & VALK 2023).

¹ Salisbury Kft., e-mail: major.pter@gmail.com

² Magyar Nemzeti Múzeum, e-mail: gbence567@gmail.com

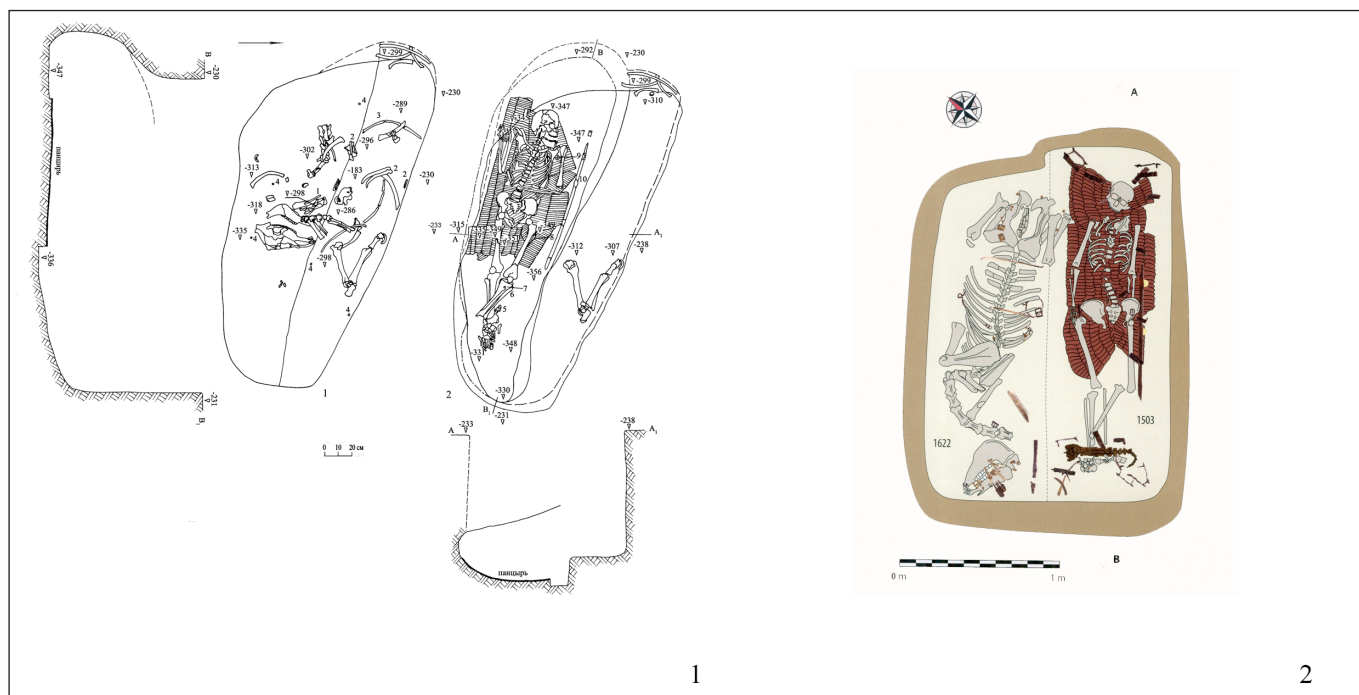

2. kép. Válogatás a bislich-i sír leleteiből. (eltérő méretarány; fotó: J. Vogel, ©LVR Landesmuseum Bonn)

LAMELLÁS PÁNCÉLOK ÉS VÉDŐFEGYVEREK EURÓPÁBAN

Az Európában eddig feltárt, Kr. u. 6–7. századi lamellás páncéleletek előkerülések alapján két csoportba oszthatók. Az egyik csoportot a Bizánci Birodalomból és annak peremterületeiről, jellemzően erődökből vagy erődített településekről előkerült, páncélok is tartalmazó fegyverdepók jelentik. Széleskörű és általános használatukra a birodalom egymástól távol eső határterületein, például a spanyolországi Cartagena (antik nevén Carthago Spartaria) (SÁNCHEZ 2008), a Fekete-tenger északkeleti partján fekvő Tsibilium (БОРОНОВ & БГАЗЬБА 1985, 25) vagy a dél-oroszországi Tamany-félszigeten található Ilics (НИКОЛАЕВА 1986, 185–186) erődben feltárt leletek utalnak. Azonban a kutatás jelenlegi állása szerint legnagyobb számban a Balkán-félszigetről ismertek;³ ezt példázza a kiállításban bemutatott, a szlovéniai Kranjból származó két páncél is (PFLAUM 2023).

³ A balkáni darabok legutóbbi összefoglalásához lásd D'AMATO & PFLAUM 2019.

3. kép. 1, Vosztocsnij Malai II 1. kurgán, 12. sír; 2, Derecske-Bikás-dűlő (1, Лимберис – Марченко 2011; 2, HAGA 2021 nyomán)

A másik csoportba a temetkezésekből előkerült páncélleletek tartoznak. Legnagyobb számban a Kárpát-medencéből, annak is a központi területeiről ismertek. A nyugat-európai példányokat főleg meroving területen, Duna és Rajna menti, illetve itáliai lelőhelyeken tárták fel. A kora középkori Nyugat- és Észak-Európában a védőfegyverzet sírba helyezése mindig a legvagyonosabb elittel hozható összefüggésbe. Több ilyen leletegyüttes is bemutatásra került a kiállításban, mint például a hollandiai Lent-Azaleastraat lelőhelyről származó sisakrészlet (KORY 2023) vagy az évtizedeken át vezérleletnek számító niederstotzingeni (Baden-Württemberg, Németország) páncél és sisak (PAULSEN 1967, 125–139; ADE 2023). A skandináviai védőfegyverzet, így például gazdagon díszített sisakok, valamint a máig egyedülálló lábszárvédő elemeit a Vendel-kori, dél-svédországi Valsgarde leletein keresztül ismerhetjük meg (LJUNGKVIST 2023).

Meg kell jegyeznünk, hogy bár a kiállítás fókuszában Nyugat- és Közép-Európa állt, Kelet-Európából több jelentős leletet közöltek az elmúlt években. A kelet-európai sztyeppe temetkezések közül Vosztocsnij Malai II lelőhelyen (Krasznodár határterület, Oroszország) feltárt lamellás páncélt kell kiemelni, amit a halott alá kiterítve helyeztek el a sírban (3. kép 1) (Лимберис & Марченко 2011, 422, рис. 4; ИШАЕВ 2013). A rosztovi területen található Matjuhin Bugor 12. sírjában a páncélrészletet a sírgödör hosszanti oldalába vájt üreg, ún. padmaly belső oldalába terítették (ИШАЕВ & СМОЛЯК 2017). Ugyancsak említésre méltó a keresi (Krim) Goszpitalnaja ulicában 1891-ben feltárt páncél és sisak, melyek újabb restaurálására és értelmezésére szintén nemrég került sor (КУБАРЕВ & ЖУРАВЛЕВ 2012).

AVAR KORI LAMELLÁS PÁNCÉLOK

Páncéllamellákat tartalmazó temetkezések nagy számban ismertek az avar kori Kárpát-medencéből.⁴ Rövid összefoglalásunkban a lamellák és páncélrészletek temetkezési szokásokban betöltött szerepének elemzését tűztük ki célul. Munkánk alapját egy 2017-ben lezárt, 148 páncélmellékletes sírt tartalmazó katalógus adatai képezik (MAJOR 2017).

Az elhunytak mellé helyezett lamellák száma és azok sírban elfoglalt helye több elmélet sarokpontját jelentették. Mennyiségi vizsgálathoz 119 független előfordulás adatával rendelkezünk, a sírban elfog-

⁴ A cikk német nyelvű, bővebb változatát lásd: MAJOR & GULYÁS 2023. A dolgozat szempontrendszerének kialakításában Csiky Gergely adott értékes tanácsokat; segítségét ezúton is köszönjük.

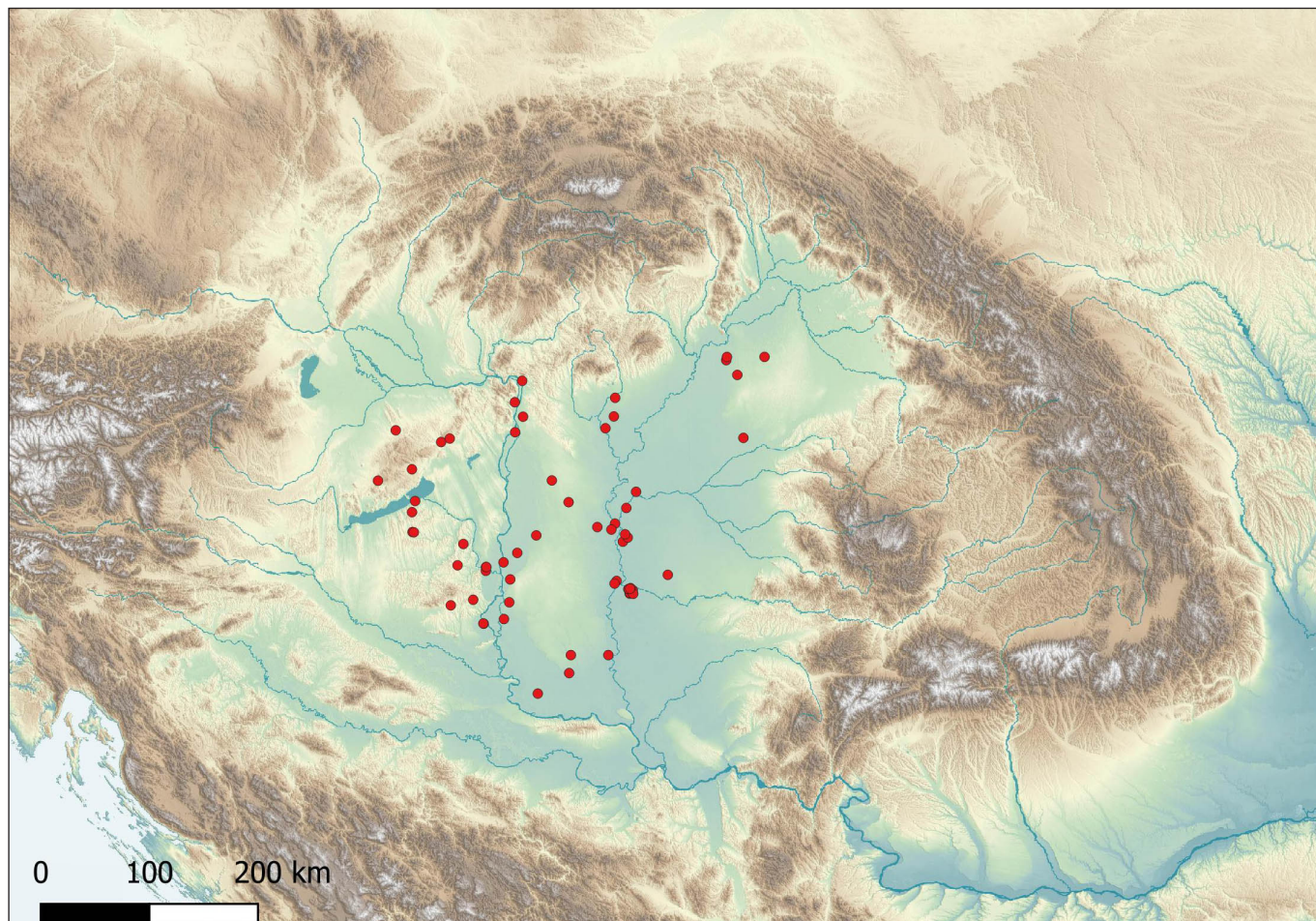
lalt helyzetet pedig 90 esetben dokumentáltak. Fontos kiemelni, hogy az egykor sírba helyezett és a gyűjteményekbe került, vizsgálható lamellák számadatai nem feltétlenül egyeznek meg. Hetvenöt esetben (63%) egy, harmincöt esetben kettő-három (29,4%), kilenc esetben pedig három-hat (7,6%) darab lamellát tettek a sírokba. Ez alapján kijelenthető, hogy a lamellák eloszlása fordított arányosságot mutat. Mivel az eddig előkerült részleges lamellásor(ok)nak tekinthető leletek legkevesebb hét darabból állnak, ezért a felső mennyiségi határt hat lamellában szabtuk meg.

A nagymértékű bolygatás ellenére a lamellás páncélrészletek kétharmadának (63,8%) ismert az eredeti helyzete, amely nagy változatosságot mutat: a koponyától a lábfejekig az emberi váz szinte minden pontján előfordulhattak. Könnyebb értelmezésük érdekében négy sírba helyezési formát jelöltünk ki: a koponya és a mellkas környékét, (8 eset, 10 %), a medenceöv, az alkarok és a combcsontok környékét (65 eset, 82,2%), valamint a térdek, lábszárcsontok és lábfejek környékét (6 eset, 7%). A medenceöv környékét jobb- és baloldalra bontottuk, mivel az adatok tanúsága alapján e tengely mentén jelentős különbséget fedezhetünk fel: míg a jobb oldalra a lamellák felét (31 eset, 47%), bal oldalra csupán negyedüket (18 eset, 27%) helyezték. Némileg árnyalhatják a feltűnő különbséget a medence környékén előkerült, de pontosan egyik régióhoz sem köthető, bizonytalan helyzetű lamellák (14 eset, 21 %).

Nagyobb páncélrészletek vagy teljes páncélok sírba helyezéséről csak kevés adat áll rendelkezésre. Ennek oka a tárgyak ritkasága mellett azok szerencsétlen leletkörülményei. Jó példa erre a Kunszentmárton-Hab-ranyi telep és Tiszavasvári-Koldusdomb lelőhelyen, építkezések során talált páncélok esete, ahol kizárólag a megtalálók beszámolója alapján feltételezte Csallány Dezső, hogy azok a mellkasra helyezve kerültek elő (CSALLÁNY 1933, 2; 1960, 51). Budakalász-Dunapart három sírjában találtak jelentős mennyiségű, változatos formájú lamellát, de a bolygatás miatt erősen töredezett részletek nehezen rekonstruálhatók (PÁSZTOR 1995). A 2019-ben Derecske-Bikás-dűlő lelőhelyen feltárt sír az első, ahol a páncél *in situ* helyzetét dokumentálni lehetett (3. kép 2) (HÁGA 2021, 15, 16, 3. kép). Itt, akárcsak a már fentebb említett Vosztocsnij Malai II esetében, a páncélt kiterítve helyezték a sírba, majd ráfektették az elhunytat. A részleges lamellásorok esetében a rendelkezésre álló kevés adat alapján a felsőtestre helyezés szokása érhető tetten.

Annak ellenére, hogy már korai tanulmányok megemlítik a gyermekek és nők temetkezéseiből előkerült lamellákat, a lelet típus nem és életkor szerinti eloszlásának vizsgálata még nem történt meg. Ennek legfőbb oka a kevés rendelkezésre álló feldolgozás; csupán 52 (36%) életkor adattal rendelkezünk. Negyvenöt, kisebb lamellás páncélrészlettel ellátott temetkezés bizonyult alkalmasnak életkor-meghatározásra. Megoszlásuk szerint legnagyobb számban gyermekek (19 eset) találhatók, ezt követi a fiatal felnőttek (17 eset), végül legkisebb számban az idősebb korosztály (7 eset) található meg a mintában. Egyértelműen megfigyelhető a fiatal korosztályok – az *infans*, *juvenis* és fiatal *adultus* – túlsúlya; ezek teszik ki a meghatározott minta több mint felét (60%), köztük is kiemelkedik a gyermekkorban elhunytak száma (36,5%). Nemet meghatározni csupán huszonkét esetben lehetett (48,8%); a mintában tizenhárom nő és kilenc férfi található, arányuk kiegyensúlyozottnak mondható. Amennyiben figyelembe vesszük a mellékletek alapján meghatározott egyéneket is, akkor egyértelműen a nők száma nagyobb. A jelentősebb lamellás páncélleletek életkor és nem szerinti megoszlását a rendelkezésre álló adatok alapján nehéz körvonalazni, mert csupán hét egyén antropológiai vizsgálata ismert. Közülük egy *infans I.* gyermek, három *adultus* és három *maturus* korú férfi. Fegyvermellékleteik alapján többségük férfiként van számon tartva, kisebb számban azonban olyan temetkezések is, amik a lamellák mellett női sírokra jellemző tárgyakat tartalmaznak.

Jelen tanulmányban a leletkombinációs vizsgálatok eredményeit azok összetettsége miatt csak röviden mutatjuk be. Mind a fegyvermelléklet nélküli, mind a fegyveres férfitemetkezésekre jellemző a különböző veretes övek magas aránya és a korszakra jellemző használati tárgyak jelenléte. Szinte minden női sírból került elő háztartási munkához kapcsolódó tárgy. Az ékszerek a korszakban általánosan megfigyelhető kombinációkat követnek, és csak csekély számban kerültek elő nemesfémből készült tárgyak. Az övtartozékok közé sorolt veretes övekre és övcsüngőkre szórványos adataink vannak. Több sírban is előfordulnak tarsolyok rendszeres tartozékai: tűzcsiholó acélok, kovakövek, korábbi korszakok kisleletei, vasarak. A női sírokhoz viszonyítva kisebb számban és arányban vannak jelen nemesfém leletek a gyermeksírokban. Mindhárom csoportra jellemző az amulettjellegű tárgyak csekély száma.

4. kép. Egy-egy lamellát vagy páncéltöredékeket tartalmazó Kr. u. 6–7. századi sírok a Kárpát-medencében (a szerzők munkája)

A lelőhelyek regionális eloszlását tekintve tizenhét a Dunántúlon, tizenegy a Duna–Tisza-közén és tizenöt a Tiszántúlon található, régióként más-más lelőhelytípust képviselve (4. kép). Míg a Kelet-Dunántúlon és a Duna–Tisza-közén feltárt leletek a közepes és nagy sírszámú temetőkhöz, a Tiszántúlon Szegvár-Oromdülő temetőjét leszámítva kisebb sírcsoportokhoz kapcsolhatók. A Kárpát-medence peremterületeiről, valamint Erdélyből nincs tudomásunk lamellás páncéleletről. Számszerűen a Kelet-Dunántúlról ismert a legtöbb lamellát tartalmazó temetkezés, ugyanakkor a jelentősebb páncéleletek a Tiszántúlon kerültek elő.

A SÍRBA HELYEZETT PÁNCÉLELEMEK ÉRTELMEZÉSE

Tekinthetők-e a sírokban talált, különböző típusú páncélok fegyvermellékletnek? Egy sírba több, különféle jelentéssel kerülhetett fegyver. Lehetett a társadalmi, hatalmi és/vagy nemi reprezentáció eszköze, képezhette az elhunyt személyes tulajdonát, gyermeksírok esetében akár játék- vagy gyakorlófegyver is lehetett, valamint eredeti funkciójukon túlmutató, *apotropaikus* (bajelhárító) tulajdonságokkal is bírhatott. Az eddig megjelent tanulmányok fókuszában a védőfegyverek birtoklásának és szimbolikus jelentőségének kérdése állt.

Csallány Dezső a sírokban talált lamellákkal kapcsolatos egyik értelmezésében darabszámukat az elhunyt által birtokolt páncélok számával azonosította egy Kr. u. 9. századi bolgár feliratra hivatkozva, egyértelműen rangjelző tárgynak tekintve azokat (CSALLÁNY 1953, 139). A vonatkozó felirat és a tárgyalta leletanyag között nagy a kronológiai távolság, és az érvelés is további bizonyítékokra szorul. Ha nemekre bontva vizsgáljuk, a sírokban talált lamellák száma egyszerű hatványeloszlást, exponenciálisan csökkenő tendenciát mutat, a sírmellékletekből pedig az elhunyt tulajdonára nem lehet következtetni. Az ún. relikvia-elmélet ugyancsak Csallány Dezső nevéhez köthető: eszerint a páncél-lamellát tartalmazó női sírokban

nyugvók valamelyik hozzátartozója fegyverviselő lehetett (CSALLÁNY 1960a, 17). Az elmélet alapja nem ismert, valószínűleg az a felfogás lehetett, hogy e tárgyak fegyverként kerültek a nők sírjaiba. Tanulmányunkban az adott temetőekben található, páncélmaradványt tartalmazó női és fegyveres férfisírok térbeli eloszlásának, illetve egymáshoz viszonyított helyzetének tanulmányozásával próbáltuk a relikvia-elméletet ellenőrizni.⁵ A vizsgálat negatív eredményt hozott: a páncélos női és a fegyveres férfisírok között szoros térbeli kapcsolatot nem tudunk kimutatni, gyakran még számuk sem egyezett adott kronológiai fázison belül, ráadásul a férfi–nő kettős sírokban védőfegyvert mindig csak a nő mellé helyeztek.

Magyarázként a *pars pro toto* elve Bóna Istvánnál tűnik fel; eszerint fegyveres sírokban a hét vagy annak többszörösével megegyező számú lamella a teljes páncélt szimbolizálja (BÓNA 1980, 42–46). Néhány kivételtől eltekintve nagyobb páncélrészletek valóban csak fegyveres férfisírokból ismertek, azonban nem a Bóna István által felvázolt, szabályos hetes rendszer keretein belül – pusztán számszerű adatok alapján a hetes számnak tulajdonított túlzott jelentőség nem tartható. Ugyanakkor a *pars pro toto* elvét nem feltétlenül kell teljesen elvetnünk: változatos sírbeli helyzetük ellenére a fegyveres férfisírokban előkerült részleges lamellasorok valóban szimbolizálhatják a teljes páncélt. A kevés fegyvert, illetve fegyvert nem tartalmazó férfisírok kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy a *pars pro toto* elve vonatkozhat-e az egyes lamellákra is. Amennyiben apotropaikus tárgyként tekintünk rájuk, éppúgy jelképezheték az egész páncélt vagy annak hatóerejét, mint a nagyobb számú lamellából álló töredékek. A vizsgált mintában, mint ahogy a kora középkorban általában, a nők és gyermekek sírjaiban csak nagyon ritkán kerültek elő fegyverek; a páncélrészleteken kívül mindössze néhány baltaféltre és nyílhegyre van példa. Ha a fegyvermelléklet fogalma alatt azt értjük, hogy a fegyverek eredeti formájukban, funkciójukban és/vagy jelentésükben kerültek sírba, akkor a nők és gyermekek sírjaiba helyezett páncélmaradványok a részleges deponálás és feltételezhető bajelhárító szerepük miatt nem tekinthetők fegyvermellékletnek.

A páncéllemezek használati tárgyként, pontosabban csihológént való másodlagos felhasználása a legrégibbi értelmezések egyike, ami mellett – egymástól függetlenül – Csallány Dezső (CSALLÁNY 1960a, 17) és Kovrig Ilona (KOVRIK 1963, 118) egyaránt érveltek. Fémvizsgálatok hiányában a lamellák anyagösszetételéről, illetve a rajtuk található felületkezelési és használati nyomokról nincs adatunk. Egyértelműen nem cáfolják, de a másodlagos felhasználás ellen szólnak a csiholókkal együtt előkerült vagy ahhoz korrodált lamellák. A kérdést tovább árnyalhatják azok a sírok, ahol a lamellák mellett kovakő is előkerült – bár ezek az esetek inkább azt jelzik, hogy a lamella a kovakővel együtt egy tarsolyban volt, és nem sokat mond azok funkciójáról. A védőfegyverek ténylegesen „amulett jellegű tárgyként” való azonosítása Kovrig Ilona monográfiájában bukkant fel először a páncéllemezek sírba tételének másik magyarázataként, aki László Gyula nyomán bizonyos vastárgyak – ebben az esetben a lamellák – deponálását a „vasbabonával” kívánta értelmezni (KOVRIK 1963, 118). E szokás néprajzi háttéréről írt tanulmányában Solymossy Sándor kifejezetten az éles és hegyes vastárgyakkal kapcsolatban említette, hogy azok az ártó szellemek ellen is felhasználhatók (SOLYMOSSY 1933). Mivel a dolgozat témáját képező védőfegyverek ebben a vonatkozásban értelmezhetetlenek, illetve a néprajzi párhuzamok között sem szerepelnek, ezért a vasbabona, mint a deponálás oka, egyértelműen kizárható.

Nevezhetjük-e az avar kori sírokban talált páncélrészleteket amuletteknek? A néprajzi irodalomban olyan mágikus tárgyakat tartanak amulettnek, amelyek viselőjüket megvédik a különféle káros vagy ártó hatásoktól. A kora középkorban nagy számban találunk olyan, eltérő anyagú tárgyakat, amikre a kutatás vagy a korszak embere amulettként tekinthetett. Ezek több szempont alapján is csoportosíthatók: alapanyag, jelleg, hitvilág. Hitvilági szempontból leletanyagban megkülönböztethető „pogány”, „keresztény” és nem egyértelműen eldönthető amuletteket a korszakban (VIDA 2002). Ezeket a kisméretű tárgyakat változatos helyeken viselhették, illetve tarthatták. Több közös vonással is rendelkeznek a fent leírt, amulett jellegű tárgyak és a kisebb páncélrészletek; általában kisméretűek, méretük és mennyiségük alapján a test változatos

⁵ A vizsgálatot egy közepes sírszámú dél-alföldi (Szeged–Fehértó A), valamint egy-egy nagy sírszámú jársági (Alattyán–Tulát) és kelet-dunántúli (Szekszárd–Bogyiszlói út) temető anyagán végeztük el. Feltételül az elérhető temetőterképet, megfelelő esetszámot és minél nagyobb fokú feltártságot szabtuk meg.

Major Péter – Gulyás Bence • Szélgyszetek egy kiállítás margójára. Megjegyzések a kora középkori lamellás páncélokhoz

pontjain viselhették/hordhatták azokat és eredeti funkciójukon túlmutató, akár szimbolikus jelentésük is lehetett. A legtöbb amulett a *pars pro toto* elve alapján működik, így nem lenne meglepő, ha egy alapvetően az emberi test védelmére szolgáló tárgy része is óvó-védő funkcióval felruházva került volna a sírba.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A bonni kiállításon készült képet és a bislich-i sír tárgyfotóit köszönjük Dr. Elke Niewelernek. A cikk a TKP2021-NKTA-24 számú projekt keretén belül készült.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ade, D. (2023). Herren unter sich. Das Gräberfeld von Niederstotzingen. In Nieweler, E., Schmauder, M. & Valk, T. (Hrsg.), *Das Leben des Bodi. Eine Forschungsreise ins frühe Mittelalter*. Bonn, 171–179.

D'Amato, R. & Pflaum, V. (2019). Two suites of lamellar armour from Kranj (Carnium), Slovenia, in the light of archaeological analogies, written sources and contemporary iconography. *Acta Militaria Mediaevalia* XV, 7–50.

Bóna, I. (1980). Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 32, 31–95.

Csallány, D. (1933). *A kunszentmártoni avarkori ötvössír [Goldschmiedgrab aus der Avarenzeit von Kunszentmárton (Ungarn)]*. Szentes.

Csallány, D. (1953). A bácsújfalusi avar kori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur-bolgárok (hunok) temetkezési szokásához és régészeti hagyatékához [Trouvaille d'objets incinérés de l'époque avare à Bácsújfalu. Contributions à l'étude des rites funéraires et au legs archéologique des koutourgours-bulgares (huns)]. *Archaeológiai Értesítő* 80, 133–141.

Csallány, D. (1960). Szabolcs-Szatmár megye avar leletei [Avarische Funde des Komitates Szabolcs-Szatmár]. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 1, 31–87.

Csallány, D. (1960a). A hajdúdorogi avar mellpáncél avar mellpáncél [Der avarische Brustpanzer von Hajdúdorog]. *A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve* 1958–1959, 17–23.

Hága, T. (2021). A lelőhely és a leletegyüttes feltárása [Excavation of the site and the find assemblage]. In Dani, J. & Hága, T. K. (szerk.), *A kagán lovasa, avagy egy avar páncélos lovas életre keltése*. Kiállítási katalógus. Debrecen, 13–21.

Ишаев, В. А. (2013). Ранний образец восточноевропейского средневекового панциря (защитный доспех из раскопок в Краснодарском крае). *Краткие сообщения Института Археологии* 228, 191–199.

Ишаев, В. И. & Смоляк, А. Р. (2017). Раннесредневековый панцирь из могильника Матюхин Бугор (Ростовская область). *Российская Археология* 2017:4, 160–174.

Jannsen, W. (1990–1991). Das fränkische Gräberfeld von Wesel-Bislich 1. *Zeitschrift für Archäologie der Mittelalter* 18/19, 71–116.

Major Péter – Gulyás Bence • Szélgyszetek egy kiállítás margójára. *Megjegyzések a kora középkori lamellás páncélokhoz*

Kory, R. W. (2023). Pferdeutensil oder Helmfragment? Neues zu einem alten Grabfund aus Lent-Azaleastraat. In Nieveler, E., Schmauder, M. & Valk, T. (Hrsg.), *Das Leben des Bodi. Eine Forschungsreise ins frühe Mittelalter*. Bonn, 165–169.

Kovrig, I. (1963). *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. Archaeologia Hungarica 50, Budapest.

Кубарев, Г. В. & Журавлев, Д. В. (2012). Досплек из катакомбного погребения с Госпитальной улицы города Керчи (из раскопок 1891 года профессора Ю. А. Кулаковского). *Вестник Новосибирского Государственного Университета. Серия: История, филология* 11:5, 135–146.

Лимберис, Н. Ю. & Марченко, И. И. (2011). Погребения эпохи великого переселения народов и раннего средневековья из курганов степного Прикубанья. In Шаров, О. В. (отв. ред.), *Петербургский Апокриф. Послание от Марка*. Санкт-Петербург–Кишинев, 417–441.

Ljungkvist, J. (2023). Rüstungen für die Toten. Die Schienenpanzerung von Valsgårde. In Nieveler, E., Schmauder, M. & Valk, T. (Hrsg.), *Das Leben des Bodi. Eine Forschungsreise ins frühe Mittelalter*. Bonn, 211–215.

Major P. (2017). *6–8. század védőfegyverek a Kárpát-medencében*. Mesterszakos diplomamunka kézírata, Budapest, ELTE.

Major, P. & Gulyás, B. (2023). Mehr als nur Körperschutz. Lamellen- und Rüstungsfunde im Karpatenbecken während der Awarenzeit. In Nieveler, E., Schmauder, M. & Valk, T. (Hrsg.), *Das Leben des Bodi. Eine Forschungsreise ins frühe Mittelalter*. Bonn, 202–209.

Nieveler, E. (2023). Das Grab des Bodi und sein Umfeld. In Nieveler, E., Schmauder, M. & Valk, T. (Hrsg.), *Das Leben des Bodi. Eine Forschungsreise ins frühe Mittelalter*. Bonn, 79–87.

Nieveler, E., Schmauder, M. & Valk, T. (Hrsg.) (2023). *Das Leben des Bodi. Eine Forschungsreise ins frühe Mittelalter*. Bonn.

Николаева, Э. Я. (1986). Находки оружия на Ильичевском городище. In Кошеленко, Г. А. (отв. ред.), *Проблемы античной культуры*. Москва, 183–188.

Pásztor, A. (1995). Előmunkálatok „a budakalászi kora avar kori páncélos katonai réteg” című tanulmányhoz. Újabb adatok a kora avar páncélviselet kérdésköréhez [Neuere Angaben zum Fragenkreis der frühawarenzeitlichen Rüstungen]. In Borsody, I., Gróf, P., Gróh, D. & Jékely, E. (szerk.), *Altum Castrum 4. A népvándorlások fiatal kutatóinak IV. összefüvetele; Visegrád, 1993. szeptember 20–22*. Visegrád, 58–78.

Paulsen, P. (1967). *Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen (Kreis Heidenhelm)*. Veröffentlichungen des staatlichen Amtes für Denkmalpflege Stuttgart Reihe A – Vor- und Frühgeschichte Heft 12:1. Stuttgart.

Pflaum, V. (2023). Erhalten unter Trümmern. Die spätantiken Lamellenpanzer aus Kranj (Carnium). In Nieveler, E., Schmauder, M. & Valk, T. (Hrsg.), *Das Leben des Bodi. Eine Forschungsreise ins frühe Mittelalter*. Bonn, 195–201.

Sánchez, J. V. (2008). Early Byzantine lamellar armour from Carthago Spartaria (Cartagena, Spain). *Gladius* XXVIII, 195–210.

Major Péter – Gulyás Bence • Szélgjegyzetek egy kiállítás margójára. Megjegyzések a kora középkori lamellás páncélokhoz

Solymossy, S. (1933). A vas babonás ereje. *Ethnographia* 44, 97–117.

Vida, T. (2002). Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt, Amulette in der Awarenzeit. *Zalai Múzeum* 11, 179–209.

Воронов, Ю. Н. & Бгажба, О. Х. (1985). *Материалы по археологии Цебельды (итоги исследований Цибилума в 1978–1982 гг.)*. Тбилиси.